

סדר ליל פסח וקריאת ה"הגדה" מסתיימת בפיוט מופלא מלא רמזים

והידות: "חד גדיא - חד גדיא".

תולדות הפיוט, מקורו, מהותו, פירושו - במאמר שלפנינו.

הגדה של פסח זו שאנו מספרים ואומרים בליל התקדש חג פסח הוקבעה על ידי רבותינו קדמוני הקדמונים.

"נוסח ההגדה" מסתיים ב"סימן" "נרצה" - חסל סידור פסח. ואילו המשך ה"הגדה" פיוטים שהותקנו לאחר מכן בהמשך הדורות, אחד מהם הוא "חד גדיא".

ההגדה הראשונה שבה נדפס פיוט "חד גדיא" היא הגדה של פסח דפוס פראג שנת ש"נ, בתוספת תרגום לאידיש (גרמנית) "איין ציקלין, איין ציקליין". ומני שנת ש"נ החלו המדפיסים לשלב את הפיוט "חד גדיא" בהגדות השונות.

המקור התורני הראשון והיחיד לתולדות פיוט זה הוא בהגדה של פסח "מרבה לספר" (שנדפס בקארלסורא שנת תק"ט) לרבי ידידיה טייאה ווייל בנו של בעל "קרבן נתנאל" ושם הביא מסורת מופלאה: ש"פיוט חד גדיא אמרו שמצאו גנוז בין כתלי הבית המדרש

בגרמייזא, ולא נודע מי הוא מחברו, וקבעו לאומרו בליל שימורים, והדבר צריך טעם... וגם למה קבעו לאומרו בליל פסחים?...". מתוך סיפורו של רבי טייאה ווייל יש "חוקרים" שרצו לשער שפיוט זה כבר היה נפוץ בזמנו של בעל הרוקח, מכיון שפיוט זה נמצא בבית מדרשו אך השערה זו רחוקה מכיון שלא מוזכר בספריהם וגם בית מדרשו של "הרוקח" נהרס במהלך מסעות הצלב ונבנה מחדש לאחר מסע הצלב. ומשמעות סיפורו של רבי טייאה ווייל אי אפשר להוכיח באיזה זמן נתחבר.

מהות הפיוט

במהותו של הפיוט חד גדיא פירשו רבים שהמסר שבפיוט זה מבוסס וקשור על יסוד ההגדה "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" - "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו". כך שפיוט זה מבוסס במקביל לדברי המדרש רבה סוף פרשת נח: אמר לו נמרוד: נעבוד לאש.

אמר לו אברהם: ונעבוד למים דמכבין את האש.

אמר לו נמרוד: נעבוד למים

אמר לו אברהם: אם כן נעבוד לעננים הטוענים את המים

אמר נמרוד: נעבוד לעננים

אמר לו אברהם: אם כן נעבוד לרוח המפזר את העננים

אמר לו נמרוד: נעבוד לרוח

אמר לו אברהם: נעבוד לבני אדם הסובלים את הרוח וכו' וכו'.

וזוהו הויכוח עם המצרים, שהם טוענים ואומרים שהשה - הגדי זהו אלוהיהם (ראה בראשית מ"ג, ל"ה, באונקלוס שם). ועל כך אומרים להם היהודים: אי"כ נעבוד לחתול שאוכל את הגדי, השיבו המצרים: אכן צודקים, ונעבוד לחתול. אומרים להם היהודים: אי"כ נעבוד לכלב האוכל את החתול, וכך הלאה, עד שמודים שהקב"ה הוא כל יכול ואותו יש לעבוד (ע"פ הגדת רבי טעבלי באנדי מפראנקפורט).

ענין נוסף שבמהות פיוט זה. וזיקתו לליל חג הפסח, שהוא כדי ליישב מה שהקשו הרבה מפרשים, מפני מה נענשו פרעה ומצרים, והלא כבר נגזרה גזירה "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה". אלא שבפיוט חד גדיא אנו רואים שהכלב שהתערב בריב לא לא אע"פ שלכאורה השונרא היה ראוי לעונש, אע"פ מגלגלין חוב ע"י חייב- הוא הכלב - הוא פרעה והמצרים.

וביאר שכוונת המשורר ע"ד שאמרו באבות "על דאטפת אטפוך, וסוף מטייפך יטופון" - פי" כי הם לא נתכוונו לגמול לך כרשתך, אלא מרוע לבם הטביעוך, והיינו מה שנאמר (שמואל א', כ"ד) "מרשעים יצא רשע". כן השונרא ראויה היתה לעונש על שטרפה את הגדי, אבל לא לכך נתכוון הכלב ולכן אף הוא לוקה, וכן הלאה.

וכן מצאנו להבן איש חי (באורח חיים ד"ה ברוך שומר) שכתב הטעם שאנו אומרים "חד גדיא" בליל פסח אחר ההגדה, כי שמע פעם שמקשים בשם המפרשים בפזמון זה של "חד גדיא", כי הנה החתול עשה שלא כדין במה שאכל את הגדי, ואם כן הכלב שנשכו עשה כדין. והמקל שהכהו עשה שלא כדין. ואש ששרפתו עשתה כדין. המים שכבוהו לא עשו כדין. והשור ששתה אותם עשה כדין, השוחט ששחטו לא עשה כדין, וא"כ מלאך המות עשה כדין שהרגו ומדוע הענישו הקב"ה?

התירוץ הוא: שאמנם החתול עשה שלא כדון במה שאכל את הגדי אבל הכלב מה לו להתערב על ריב לא לא וכי הוא גואל הדם של הגדי? נמצא, שהמקל צדק כשהכהו, והאש לא צדקה ששרפה אותו, והמים צדקו שכיהו, והשור לא צדק ששתה אותם השוחט צדק ששחטו ומלאך המות לא צדק כשהרגו, והקב"ה הענישו בדין. וזוהי שייכות הפזמון ליציאת מצרים, כי לכאורה מדוע לקו המצריים והלא הקב"ה גזר על עם ישראל שעבוד, אלא שבגזירת השעבוד נאמר "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", ולא נקב בה שם העם המשעבד לכן תשובתם היא: **אמת שהשעבוד נגזר עליהם אבל אתם המצריים, מה לכם להכנס לעסק זה, ומה לאדם זר להתערב בענין שבין אב לבנו? ועל כן יצא עליהם הקצף ונענשו בכל חומר הדין.**

חידה במשל נסתר ונפלא

בדרך פשוט הסביר התשב"ץ בפירושו להגדה, מדוע ולמה נתקן זה הפיוט, ועוד בסוף הסדר וז"ל: חד גדיא - "מחבר זה כתב השיר בדרך חידה במשל נסתר ונפלא, כדי שהבאים אחריו ישתוממו על זה, וכל אחד יתן אל לבו להתבונן בה ולפתור החידה, ועל כן כל אחד יפרש את שיחתו כיד ה' הטובה עליו, ועי"ז ירבו לספר ביציאת מצרים, כי ע"פ רוב כל אחד ירצה לפתור את החידה". הרי שלדברי התשב"ץ אין משמעות מיוחדת בזה הפיוט והרשות ביד כל אחד ואחד לפרש את הפיוט חד גדיא כיד ה' הטובה עליו, ומטרתו להרבות בסיפור יציאת מצרים.

יש שפירשו שזה הפיוט נתקן בעיקר לצעירי הנוער בלילי פסחים, כדי שלא ישנו, וכן נקבע מקומו של הפיוט בסוף ההגדה, ובכך יהיו נעורים עד סוף הסדר, ויספרו להם ניסי יציאת מצרים. לקיים מצות "והגדת לבנך". ועל כך יש לציין את המובא במנהגי חת"ס, שאחר כוס רביעי הורה לנשים ללכת לישון והוא היה מיסב עם הילדים וילדות עד סוף הסדר והיה מתרגם להם את הפיוט "חד גדיא" באשכנזית כדי שבינו ויהיה להם חוויה רוחנית מיוחדת שיהיה "כדאי" להשאר עניים עד סיום "הסדר".

כאן המקום לענות לשאלה מדוע נתקן פיוט זה בארמית?

המהר"א אשכנזי בפי' מעשי ה' כתב, לפי שבזמניהם דיברו בארמית לכן תיקנוהו בארמית, וכן יש עוד תפילות שתיקנו בארמית כדי שיבינו, כגון כל נדרי וכו',

בהגדת ויגד אברהם הסביר טעם נוסף מדוע נתקן בארמית, שהוא על פי מה שאמרו חז"ל (ברכות י, א) כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח באשרי וסיים באשרי. וכתבו שם התוס' דלאו דוקא באשרי אלא חתימה מעין פתיחה, כמו הרבה פרשיות שמתחילות ומסיימות בהלליה והטעם הוא לפי שדבר שדבר שחביב לאדם אין לו סיום וסוף, דתמיד חשוב, הלואי - בפתיחה אני עומד. וכמו"כ בליל הסדר סיום ההגדה הוא בארמית, שהוא דומה להתחלת ההגדה בארמית, שמראין אנו שחביבה לנו ההגדה עד שאנו רוצים לעמוד בתחילה.

המתלוצץ על פיוט זה...

בשו"ת חיים שאל להחיד"א (ח"א סי' כ"ח) נשאל על אחד שהיה מתלוצץ על הפיוט חד גדיא שאומרים בערי אשכנז ליל התקדש החג, ופער פיו, וקם אחד מהחבורה ונידהו, אם נידויו נידוי?

וזאת אשר השיב: "...המתלוצץ על מה שנהגו ברבות אלפי ישראל בערי פולין ואשכנז ואביזרייהו ואשר גדולי עולם קדושי עליונים ודור דור וחכמיו, וכן עוד היום לא אלמן ישראל כמה וכמה ראשי ישיבות וגאוני הזמן ה' עליהם יחיו, וכלם אמרו ואומרים פיוט זה, ונמצא רשע זה מתלוצץ ברבבות ישראל וגדוליהם אבות ב"ד וגאוני ארץ, אנושה מכתו וחייב נידוי... דגם בזמן הזה יש לנדות המבזה ת"ח אחר מיתה... וזה מבזה גאוני עולם קדושים אשר בארץ ואשר חיים עד הנה הי"ו... ומכל שכן איש זה שפער פיו, שכל האומרים פיוט זה הם טפשים ועוסקים בהבלים - פשיטא טובא דחייב נידוי".

החיד"א מוסיף ואומר ולמען תדע ידיד נפשי את הרשום כי יש כמה פירושים בפיוט זה, מהם נדפסו ומהם כת"י ועוד שמעתי ממגידי אמת, שגאון מופלא בדורו עשה למעלה מעשרה פירושים בפיוט זה בפרד"ס פירושים נחמדים ומתוקים ואין ספק כי לא דבר ריק הוא. וכבר נודע תוקף גדולת פיוטי אשכנז המיוסדים על החכמה האמיתית... כי כל עניני פיוטיהם ודקדוקיהם קבלה איש מפי איש רב מרבי".

טוביה פריינד, המודיע י"ד בניסן תשנ"ט